

МІНІСТЕРСТВО
ОСВІТИ І НАУКИ
УКРАЇНИ

ХНТУ

ХЕРСОНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

МАТЕРІАЛИ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

II МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

«ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНІ СТУДІЇ»,

ПРИСВЯЧЕНОЇ ВСЕСВІТНЬОМУ ДНЮ ФІЛОСОФІЇ

ЧАСТИНА 2
ЗБІРНИК СТАТЕЙ

«PHILOSOPHICAL AND EDUCATIONAL STUDIES»,

DEDICATED TO THE WORLD PHILOSOPHY DAY

20-21 Листопада 2025 року

М. Херсон, М. Хмельницький

Міністерство освіти і науки (м. Київ, Україна)
ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» (м. Київ, Україна)
Херсонський національний технічний університет,
кафедра економіки, підприємництва та економічної безпеки
(м. Херсон, м. Хмельницький, Україна)
Вільнюський технічний університет імені Гедимінаса,
факультет креативних індустрій (м. Вільнюс, Литва)
Опольський університет, інститут педагогічних наук (м. Ополе, Польща)
Поморський інститут, кафедра мовознавчої та полоністичної освіти (м. Слупськ, Польща);
Міжнародний класичний університет імені Пилипа Орлика,
кафедра журналістики та філології (м. Миколаїв, Україна)
Науковий часопис «Філософія освіти» Інституту вищої освіти НАПН України у співпраці з
українським товариством філософії освіти (м. Київ, Україна)
Національний університет «Запорізька політехніка»,
гуманітарний факультет (м. Запоріжжя, Україна)
Черкаський державний технологічний університет,
кафедра філософських і політичних наук (м. Черкаси, Україна)
Херсонський державний університет, кафедра філософії, соціології та соціальної роботи
(м. Івано-Франківськ, Україна)
Єреванський державний університет, факультет журналістики,
кафедра медіазнавства та семіотики (м. Єреван, Армения)
Громадська організація «Глобальний погляд» (м. Херсон, Україна)
Міжнародна дослідницька лабораторія «Foreign objekt» (San Francisco, USA)

МАТЕРІАЛИ

**II Міжнародної науково-практичної конференції
«ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНІ СТУДІЇ»,
присвяченої Всесвітньому дню філософії**

**«PHILOSOPHICAL AND EDUCATIONAL STUDIES»,
dedicated to the World Philosophy Day**

20-21 листопада 2025 року

**ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
ЧАСТИНА 2: СТАТТІ**

м. Херсон, м. Хмельницький, 2025

УДК 1:378](06)

Ф 56

*Рекомендовано до друку вченою радою
Херсонського національного технічного університету
(Протокол засідання вченої ради № 6 від 11 грудня 2025 р.)*

Ф 56 **Філософсько-освітні студії: Збірник наукових праць. Частина 2: Статті** [за результатами II Міжнар. наук.-практ. конф. (20-21 листопада, 2025 р., м. Херсон, м. Хмельницький] / за ред. Г. Д. Берегової та ін. Херсон: Книжкове вид-во ФОП Вишемирський В. С., 2025. 335 с.

ISBN 978-617-8187-65-1 (електронне видання)

Редакційна колегія:

БЕРЕГОВА Галина – доктор філософських наук, професор, професор кафедри економіки, підприємництва та економічної безпеки Херсонського національного технічного університету (голова);

КОЗАКОВА Лідія – кандидат філологічних наук, доцент кафедри економіки, підприємництва та економічної безпеки Херсонського національного технічного університету;

МОМОТОК Олена – старший викладач кафедри державного управління та місцевого самоврядування Херсонського національного технічного університету (відповідальний за випуск).

До збірника увійшли статті, підготовані учасниками II Міжнародної науково-практичної конференції «Філософсько-освітні студії» до Всесвітнього дня філософії («Philosophical and Educational Studies», dedicated to the World Philosophy Day), яка відбулася 20-21 листопада 2025 року.

Організаційний комітет може не розділяти поглядів авторів і не несе відповідальності за достовірність поданих матеріалів, їх стиль та орфографію.

УДК 1:378](06)

ISBN 978-617-8187-65-1 (електронне видання)

© Херсонський національний
технічний університет, 2025
© ФОП Вишемирський В. С., 2025

ЗМІСТ

BRAŽINSKIENĖ Jurgita

CONTINUITY OF PROFESSIONAL LIFE IN OLD AGE: EXPERIENCES OF OLDER WOMEN IN URBAN AND RURAL LABOR MARKETS IN LITHUANIA.. 6

ČERNEVIČIŪTĖ Jūratė

THE ROLE OF POPULAR CULTURE IN POLITICAL COMMUNICATION: THE CONSTRUCTION OF POLITICAL PERSONAS 14

ČERNIKOVAITĖ Miglė, ROMERIS Mykolas

ENHANCING SOCIAL MEDIA MARKETING EFFICIENCY THROUGH ARTIFICIAL INTELLIGENCE 19

KETURAKIS Saulius

ST. THOMAS AQUINAS IN FRONT OF TV OR TACTILE ANTI-THEORETICALITY OF MARSHALL MCLUHAN'S MEDIA THEORY 35

ŁOZOWSKA-PATYNOWSKA Anna

PRZEKROCZENIE GRANIC JĘZYKA SAMYM JĘZYKIEM? MAGDALENY TULLI „SNY I KAMIENIE” 49

NIKIFOROVA Basia

A NEW PHILOSOPHICAL PARADIGM OF EUROPEAN BORDERS: NONLINEAR DYNAMICS 60

NIKOLAJEVA Mišel Karolina

CONCEPTS OF CULTURAL MINORITIES: INITIAL INSIGHTS..... 64

БЕРЕГОВА Галина

УНІВЕРСАЛЬНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА 71

БЛИК Ярослав

ОНТОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТА ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ НАДАННЯ ШТУЧНОМУ ІНТЕЛЕКТУ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ 78

БУРКАЛО Валентин, ЗАБОЛОТНА Наталія

СВІТОГЛЯДНА ЧИСТОТА ЯКОСТІ СВІДОМОСТІ В УМОВАХ АГРЕСІЇ ТРАВМОВАНОЇ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРСЬКОЇ СВІДОМОСТІ..... 86

ЗВЯГІНЦЕВА Ольга

ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ МАРКЕТИНГУ 98

КАРАСТАН Сергій, ПЕТІНОВА Оксана

ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ: ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ І ТЕОРЕТИЧНІ ВИТОКИ 110

КАРАСТАН Сергій,

*здобувач третього рівня вищої освіти,
ОНП «Філософія»*

ПЕТИНОВА Оксана,

*доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософських
і соціологічних студій
та соціокультурних практик
Державний заклад
«Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені
К. Д. Ушинського»*

ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ: ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ І ТЕОРЕТИЧНІ ВИТОКИ

Історія поняття «соціальний інститут» демонструє, як поступово з філософсько-історичної категорії воно перетворилося на центральний концепт соціологічної науки, що охоплює структурно-функціональний, конфліктологічний та культурно-економічний виміри. Інститути – це не просто елементи суспільного устрою, а складні механізми, які формують соціальну реальність і визначають поведінку індивідів у різних сферах життя.

Інституційний підхід у дослідженні тіньової економіки має особливе значення, адже його застосування дозволяє подивитися на даний феномен з позицій інституціоналізму. Зокрема, відносини в соціально-економічній царині розглядалися з урахуванням таких ключових для інституціоналізму факторів:

- наявність певної групи осіб, котрі поділяють спільні етичні, правові, світоглядні цінності, і на яку покладається підтримання усіх процесів функціонування тіньової економіки (включаючи здатність щодо застосування стимулюючих та репресивних інструментів, з метою забезпечення певного інституційного порядку);

- наявність системи установ і матеріальних засобів, котрі дозволяють уповноваженим індивідам виконувати відповідні регулятивні й охоронні функції;

- встановлення ієрархії соціальних ролей, зв'язків і відносин, що є важливими для даної сфери життя суспільства;

- використання певних організаційних і нормативних форм, які сприяють стабільному функціонуванню тіньової економіки, в тому числі наділяють даний інститут хоча б віддаленими ознаками легітимності (за допомогою ціннісно-ідеологічної, квазі-правової та соціально-групової легітимації).

Ми визнаємо величезний внесок у розвиток інституційного підходу з боку авторів ряду ключових робіт, на які ми теж посилаємося у процесі дослідження

феномену тіньової економіки як специфічного соціального інституту. Зокрема ми враховуємо, щонайменше, наступні роботи.

«Пролегомени до теорії соціальних інститутів» Т. Парсонса є методологічно важливою роботою, оскільки у цій праці сформульовано фундаментальний функціоналістський підхід до аналізу соціальних інститутів. Т. Парсонс розглядає інститути як структурні елементи соціальної системи, що забезпечують стабільність, інтеграцію й адаптацію суспільства. Інститути виступають носіями нормативних очікувань, які визначають поведінку індивідів і соціальних груп. Особливу увагу дослідник приділяє механізму інституціоналізації норм і цінностей, завдяки якому вони набувають загального визнання та сили у соціумі [4].

Важливе значення має робота Е. Дюркгейма «Про поділ суспільної праці». Ця праця є однією з основоположних для розуміння соціальних інститутів як механізмів, що сприяють соціальній солідарності. Мислитель підкреслює, що інститути не тільки регулюють поведінку, а й формують моральну основу спільного життя. Поділ праці, за його концепцією, зумовлює перехід від механічної до органічної солідарності, а інститути виступають гарантією збереження соціального порядку в умовах все зростаючої складності суспільної організації [1].

Відома книга «Теорія дозвільного класу: економічне дослідження інституцій» Т. Веблена в певних аспектах додає розуміння проблематики інституціоналізації тіньової економіки. Адже автор підходить до інституцій як до культурно зумовлених моделей поведінки, що відтворюють соціальну нерівність. Він досліджує інститути через призму економічної поведінки, особливо – демонстративного споживання й статусних відмінностей. Його інституціоналізм має критичний характер: Т. Веблен вказує на консервативну природу інститутів, що підчас закріплюють архаїчні практики в нових економічних умовах [6].

Важливим ми бачимо також дослідження «Соціальна теорія і соціальна структура» Р. Мертон. Автор розширює функціоналістський аналіз інститутів, вводячи поняття «дисфункції» та «латентної функції». На його думку, інститути можуть не тільки забезпечувати стабільність, а й створювати соціальні напруження та конфлікти. Р. Мертон аналізує механізми адаптації індивідів до інституційних обмежень через такі моделі, як конформізм, інновація, ритуалізм, ретритизм і бунт. Таким чином, інститути розглядаються як джерело як соціального порядку, так і соціальних девіацій [2].

Маємо прояснити термін «ретритизм» у типології Мертон, оскільки це один з факторів, що може чинити вплив на динаміку тіньових економічних відносин. Ретритизм – один із п'яти типів адаптації індивіда до культурних цілей та соціально схвалених засобів їх досягнення, які Р. Мертон описав у межах своєї структурно-функціональної концепції аномії. Згідно з цією теорією, девіантна поведінка виникає як реакція на розрив між соціально схваленими цілями (наприклад, успіх, добробут) та доступністю легітимних засобів для їх досягнення (освіта, праця, підприємництво тощо). У цій моделі

ретритизм (від англ. retreat – відступати) є формою повного відходу від соціальних очікувань, коли цілі суспільства – відкидаються (індивід взагалі не прагне успіху, багатства, статусу тощо), і засоби досягнення – також відкидаються (індивід не приймає правила гри, не використовує ані легальні, ані загальноприйняті способи). Характеризуючи ретритиста, Р. Мертон наголошує, що такий індивід часто втрачає мотивацію до участі в суспільному житті, й часто може жити ізольовано, на маргінесі соціуму, не приймаючи правил, і не маючи якихось особливих цілей.

Для Р. Мертона, як і для інших соціологів, ретритизм – не просто індивідуальний вибір, а результат структурних напружень у суспільстві. Така поведінка свідчить про аномічний стан, коли соціальні норми перестають бути ефективними регуляторами поведінки, а система не дає людині рівних шансів на досягнення прийнятих цілей. Таким чином, ретритизм є девіацією «негативно-негативного типу», коли індивід не лише не прагне досягти мети, але й не шукає жодних соціально значущих альтернатив – це своєрідне соціальне «відступництво» або капітуляція [2].

Ще одною важливою для нашого дослідження роботою є «Інститути, інституційні зміни та функціонування економіки» Д. Норта. Автор робить вагомий внесок у розвиток неоінституціонального підходу, акцентуючи увагу на впливі інститутів на економічну ефективність. Він визначає інститути як «правила гри» у суспільстві, які структурують політичні, економічні й соціальні взаємодії. На відміну від класичних функціоналістів, Д. Норт зосереджується на динаміці інституційних змін, підкреслюючи роль формальних і неформальних норм, а також важливість правової визначеності, власності й контрактів для довгострокового економічного розвитку [3].

Не менш важливою методологічною роботою вважаємо класичну працю П. Сорокіна «Соціальна та культурна динаміка: Дослідження змін у великих системах мистецтва, істини, етики, права та суспільних відносин». У цій масштабній праці Сорокін досліджує інститути як носії культурної динаміки. Він розробляє теорію соціокультурних суперсистем (ідеаціональної, ідеалістичної та сенситивної), які визначають домінантні форми мислення, мистецтва, права, моралі. Інститути, за Сорокіним, є засобом трансляції цінностей певної суперсистеми, але вони не є статичними – вони змінюються разом із культурним ядром суспільства, виступаючи як провідники та симптоми цивілізаційного розвитку або занепаду [5].

Усі ці роботи формують цілісний інтелектуальний ландшафт інституціонального аналізу суспільства. Вони демонструють різні методологічні підходи – від класичного функціоналізму до критичного й економічного інституціоналізму, що дозволяє комплексно досліджувати соціальні інститути як багатовимірне явище. Отже, проблематика тіньової економіки є об'єктом дослідження різних напрямів в сучасній економічній науці та соціологічній думці. Одним із найбільш динамічних підходів останніх десятиліть, як ми намагалися показати вище, стала теорія інституційних змін, що набула особливої актуальності у контексті вивчення причин існування та

еволюції тіньового сектору. Інституціональна економіка дозволяє глибше зрозуміти соціальні, правові та культурні умови, в яких формується неформальна економічна діяльність. На підставі аналізу ключових праць провідних представників інституціонального підходу можна дійти висновку, що саме базові положення інституціональної теорії здатні дати цілісне пояснення феномену тіньової економіки. Важливим є те, що тіньова економіка в цьому контексті розглядається не як випадкова чи суто кримінальна діяльність, а як інституціоналізована відповідь на недосконалість формальних структур, обмеження ринку, а також соціокультурну інерцію суспільства.

Якщо «інститут» у цьому розумінні постає як сукупність формалізованих або неформальних правил, яким підпорядковуються, можуть підпорядковуватись або мають підпорядковуватись великі соціальні групи, тоді важливо, щоб соціальний інститут включав не лише систему норм, але й механізми забезпечення їхнього дотримання, що охоплювали б як офіційні, так і неофіційні санкції, практики, звичаї та форми контролю. У динаміці розвитку інститутів всередині тіньового сектору економіки ми пропонуємо виокремити декілька специфічних механізмів, які пояснюють як їхню інституційну стійкість, так і здатність до трансформації:

1) ефект поєднання (інкорпорації) – він полягає в тому, що будь-який інститут із часом вбудовується у ширшу систему інституційних взаємозв'язків. Відтак, відмова від нього (чи його реформування) спричиняє каскадні зміни в суміжних структурах. Життєздатність інституту в системі визначається рівнем транзакційних витрат, які супроводжують його трансформацію, а також тим, як ці витрати розподіляються серед інших інститутів. Вагому роль у збереженні статусу інституту відіграє лобістський потенціал зацікавлених груп, які отримують вигоди від його функціонування;

2) ефект удосконалення – означає, що суб'єкти, які взаємодіють в межах певного інституту, поступово набувають навичок більш ефективного виконання його правил. Внаслідок цього підвищується ефективність реалізації інституційних норм, а також розвиваються технології застосування правил, що сприяє стабілізації інституційного середовища в цілому;

3) ефект соціокультурної інерції – виявляється у небажанні соціальних акторів змінювати усталені моделі поведінки, які в минулому виявили свою життєздатність. Цей ефект пояснює, чому деякі застарілі або неформальні практики, включаючи ті, що репрезентують тіньову економічну діяльність, зберігаються навіть за умов офіційних змін у правовому чи економічному полі. У цьому сенсі тіньова економіка виступає як свого роду спадкова форма інституціалізованої адаптації до обмежень формальної системи, що підтримується соціальною звичкою, історичним досвідом та емоційною лояльністю до неформальних норм.

У цьому контексті особливого значення набуває поняття *інституціалізації тіньової економіки*, під якою слід розуміти закріплення певних форм тіньової економічної поведінки у стійкі організаційні структури. Ці структури визнаються всіма поточними учасниками як легітимні в межах конкретної

діяльності, й відтворюються наступними поколіннями залучених суб'єктів. Інакше кажучи, тіньова економіка – з випадкового набору індивідуальних стратегій – поступово трансформується в цілісну соціальну систему, яка володіє рисами стійкості, адаптивності та внутрішньої організованості.

Література

1. Durkheim E. The Division of Labor in Society / Emile Durkheim ; translated by George Simpson. Glencoe, Illinois : The Free Press, 1960. 439 p.
2. Merton R. K. Social Theory and Social Structure. Rev. ed. and enl. Glencoe, Ill.: Free Press, 1957. 645 p.
3. North D. C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
4. Parsons T. Prolegomena to a Theory of Social Institutions. American Sociological Review. 1990. Vol. 55, № 3. P. 319–333. URL: <https://doi.org/10.2307/2095758> (дата звернення: 10.11.2025).
5. Sorokin P. A. Social and Cultural Dynamics. New York: American Book Co., 1937.
6. Veblen T. The Theory of the Leisure Class: An Economic Study in the Evolution of Institutions. New York: The Macmillan Company; London: Macmillan & Co., Ltd., 1899. 400 p.

Наукове електронне видання

МАТЕРІАЛИ

II Міжнародної науково-практичної конференції

«Філософсько-освітні студії»,

присвяченої Всесвітньому дню філософії

(«Philosophical and Educational Studies»,

dedicated to the World Philosophy Day)

(20-21 листопада 2025 року)

ISBN 978-617-8187-65-1 (електронне видання)

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

(Частина 2)

Організаційний комітет може не розділяти поглядів авторів і не несе відповідальності за достовірність поданих матеріалів, їх стиль та орфографію.

Відповідальний за випуск: Момоток О. М.

Підписано до видання 12.12.2025 р. Формат 60×84/8.

Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 33,5. Обл.-вид. арк. 36,02.

Замовлення № 3251.

Книжкове видавництво ФОП Вишемирський В.С.

Свідоцтво про внесення до державного реєстру суб'єктів видавничої справи:
серія ХС №48 від 14.04.2005 р., видано Управлінням у справах преси та інформації

73000, Україна, м.Херсон, вул. Соборна, 2,

тел. +38050-133-10-13, e-mail: printvvs@gmail.com